

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет права, публічного управління та національної безпеки
Кафедра психології

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

Ковальчук Тетяни Іванівни

УДК 159.923:159.922.8

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Образ майбутнього і професійні наміри старшокласників

Спеціальність 053 «Психологія»

ОПП «Практична психологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня магістра психології.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело Т.І. Ковальчук

Керівник роботи:
доцент каф. психології, доктор
філософії Гречуха І.А.

Житомир – 2024

Висновок кафедри

за результатами попереднього захисту:

Протокол засідання кафедри

№ _____ від « ____ » _____ 20__ року

Завідувач кафедри

(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

(науковий ступінь, вчене звання)

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти

захистив (ла)

(прізвище, ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

АНОТАЦІЯ

Ковальчук Т. І. Образ майбутнього і професійні наміри старшокласників. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 053 «Психологія», ОПП «Практична психологія». – Поліський національний університет, Житомир, 2024.

Робота присвячена вивченню проблеми дослідження образу майбутнього і професійних намірів старшокласників. Теоретичний аналіз дозволив виділити різні підходи до аналізу проблеми, де ми зустрічаємось з вивченням образу майбутнього через: уявлення про майбутнє, яке відображає потенціал особистості; зосередженні на вивченні часової перспективи та планування життя; дослідження вікових особливостей у цій сфері; аналіз сприйняття власного майбутнього та розробці типології особистості на цій основі.

Образ майбутнього представляє собою інтеграцію когнітивних та емоційних процесів, у ході яких людина осмислює події минулого, а також прогнозує й наділяє сенсом і емоційним забарвленням можливості майбутнього.

Отримані результати дослідження дозволили виділити групи категорій пов'язаних із образом майбутнього школярів старших класів. До першої групи увійшли група навчальних намірів. До другої – фінансові наміри та намір мати шлюб та дітей. До третьої групи відносяться конструкти, які містять емоційне забарвлення щодо власного майбутнього. Факторне поле дозволило побачити розташування особистісних намірів у свідомості старшокласників, переживання протиріччя у виборі між бажаним і необхідним. Подібне протистояння виявляє себе у планах на майбутнє між кар'єрою та особистим життям.

Ключові слова: образ майбутнього, професійні наміри, професійне самовизначення, життєві перспективи, професійні перспективи, старшокласник.

SUMMARY

Kovalchuk T. The image of the future and professional intentions of high school students. – Qualification work in the form of a manuscript.

Qualification work for the degree of master in the specialty 053 "Psychology", OPP "Practical Psychology". – Polissia National University, Zhytomyr, 2024.

The work is devoted to the study of the problem of studying the image of the future and professional intentions of high school students. Theoretical analysis allowed us to identify different approaches to analyzing the problem, where we encounter the study of the image of the future through: an idea of the future, which reflects the potential of the individual; focusing on the study of the time perspective and life planning; research of age-related characteristics in this area; analysis of the perception of one's own future and the development of a typology of personality on this basis.

The image of the future is an integration of cognitive and emotional processes, during which a person comprehends the events of the past, and also predicts and gives meaning and emotional coloring to the possibilities of the future.

The obtained results of the study allowed us to identify groups of categories related to the image of the future of high school students. The first group included a group of educational intentions. The second group included financial intentions and the intention to have marriage and children. The third group includes constructs that contain emotional coloring regarding one's own future. The factor field allowed us to see the location of personal intentions in the minds of high school students, the experience of contradictions in the choice between the desired and the necessary. A similar confrontation manifests itself in plans for the future between career and personal life.

Keywords: image of the future, professional intentions, professional self-determination, life prospects, professional prospects, high school student.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО У СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ.....	10
1.1. Особливості вивчення образу майбутнього в психології...	10
1.2. Образ майбутнього в розрізі професійного самовизначення молоді	15
1.3. Модель дослідження образу майбутнього і професійних намірів старшокласників	17
Висновки до розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО У СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ...	21
2.1. Методи дослідження психологічних особливостей образу майбутнього у свідомості сучасної молоді.....	21
2.2. Особливості проведення та процедура дослідження психологічних особливостей образу майбутнього у свідомості сучасної молоді	24
Висновки до розділу 2.....	27
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО І ПРОФЕСІЙНИХ НАМІРІВ СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	28
3.1. Дослідження образу майбутнього шляхом асоціативного експерименту у свідомості старшокласників	28
3.2. Вивчення професійних намірів старшокласників	31
3.3. Дослідження місця професійних намірів в свідомості старшокласників	33
Висновки до розділу 3.....	35
ВИСНОВКИ.....	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	38

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасній науці простежується значний інтерес до широкого спектру проблем, пов'язаних із уявленнями особистості про її майбутнє, процесами конструювання цього майбутнього та його впливом на формування життєвого шляху (О. М. Арестова, О. Є. Байтінгер, С. А. Башкова, Т. М. Березіна, І. А. Дьоміна, Д. А. Леонтєв, Є. В. Щелобанова та ін.).

Поняття «намір» аналізується в роботах відомих психологів та педагогів, як: П. Блонський, Л. Божович, Н. Левітов, В. М'ясищев, К. Платонов, С. Рубінштейн, Б. Теплов, чії роботи стали основою для обґрунтування змісту цього феномену.

Таким чином було встановлено, що дії завжди передують наміру і саме він є тим чинником, який організовує та систематизує, а тому є обов'язковим елементом вольового поведінкового акту. Саме намір є усвідомленою внутрішньою підготовкою особистості до дії, яка є відкладена у часі.

Сутність поняття «професійний намір» досліджувалася в роботах таких науковців, як Т. Буянова, А. Гороль, Н. Захаров, Н. Канторович, Н. Морозова, Н. Остапенко, А. Шавір. Ці дослідження дали змогу визначити «професійний намір особистості» як змістовно-синтетичне та динамічне утворення, особливістю якого є загальне спрямування процесів волі на оволодіння обраною професією.

Дослідженням професійних намірів, а саме процесів їх формування, розвитку та зміни займалися вчені філософи, соціологи, психологи, педагоги. Так, серед філософів і соціологів, які досліджували цю проблематику, можна назвати Є. Головаху, О. М. Назарук, В. Матусевича, В. Осовського. Аспектами здійснення профорієнтації займаються вчені: В. Журавльової, Є. Клімова, В. Мадзігона, Є. Павлютенкова, К. Платонова, О. В. Посацького, В. І. Січка, М. Тименка, Т. М. Титаренка, С. Чистякової, П. Шавіра та інших дослідників, чому і присвячені їх роботи.

Недостатньо вивченими залишаються питання зв'язку образу майбутнього та професійних намірів молоді, що зумовило вибір теми дослідження *«Образ майбутнього і професійні наміри старшокласників»*.

Мета дослідження – дослідити образ майбутнього і професійних намірів старшокласників.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблеми образу майбутнього у свідомості сучасної молоді.
2. Дослідити образ майбутнього в розрізі професійного самовизначення молоді.
3. Проаналізувати місце професійних намірів в свідомості старшокласників.

Об'єкт дослідження – образ майбутнього у свідомості сучасної молоді.

Предмет дослідження – образ майбутнього і професійні наміри старшокласників.

Гіпотеза дослідження – образ майбутнього старшокласників є багатоаспектний, одною складовою якого є уявлення про майбутню професію та професійні наміри.

Теоретико-методологічною основою дослідження становлять концепції з дослідження питань формування професійних намірів Є. Головахи, О. М. Назарук, В. Матусевича, В. Осовського; психолого-педагогічні аспекти профорієнтації В. Журавльової, Є. Клімова, В. Мадзігона, Є. Павлютенкова, К. Платонова, О.В. Посацького, В.І. Січка, М. Тиценка, Т.М. Титаренка, С. Чистякової, П. Шавіра.

Методи та організація дослідження – методи теоретичних досліджень (аналіз, синтез, порівняння та узагальнення науково-теоретичної літератури з проблеми); асоціативний експеримент, контент-аналіз, метод простого ранжування, методика «Професійні наміри»; кількісний та якісний аналіз;

застосуванням методів математичної статистики – відсотковий аналіз, факторний аналіз.

Наукова новизна та теоретичне значення: здійснено спробу дослідження характеру впливу образу майбутнього на професійні наміри старшокласників.

Практична значущість одержаних результатів: на основі результатів дослідження образу майбутнього на професійних намірів молоді матимемо можливість окреслити напрями профорієнтаційної роботи зі старшокласниками.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Положення та результати дослідження представлені для обговорення на 2 науково-практичних конференціях: науково-практичній конференції за результатами І туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт факультету права, публічного управління та національної безпеки «Студентські наукові читання – 2024» (м. Житомир, Україна; 11 грудня 2024 року) та Міжнародній мультидисциплінарній науковій інтернет-конференції на тему: «Дев'яносто другі економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки» (м. Ополе, Польща; 18-19 грудня 2024 року).

Публікації. Теоретичні та емпіричні результати дослідження висвітлено у 3 публікаціях:

1. Вербельчук Т.В., Кобернюк В.В., Ковальчук Т.І., Трохименко В.З. Особистість як предмет психологічного дослідження. *Дев'яносто другі економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції* (м. Львів, Україна – м. Ополе, Польща, 18-19 грудня 2024 р.). [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-5082/>

2. Ковальчук Т.І. Особливості вивчення образу майбутнього в психології. *Дев'яносто другі економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової*

інтернет-конференції (м. Львів, Україна – м. Ополе, Польща, 18-19 грудня 2024 р.). [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-5087/>

3. Ковальчук Т. Картина майбутнього в розрізі професійного самовизначення молоді. *Студентські наукові читання-2024 : Матеріали студентської науково-практичної конференції, 11 грудня 2024 року*. Житомир: Поліський національний університет, 2024. (подано до друку).

Структура та обсяг роботи: кваліфікаційна робота складається з наступних структурних елементів – вступ, три розділи, висновки до розділів, загальний висновок, список використаних джерел. Робота налічує 40 сторінок, обсяг основного тексту роботи – 37 сторінок. Список використаних джерел налічує 32 джерела.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО
У СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ**1.1. Особливості вивчення образу майбутнього в психології**

Традиційно вивчення форми майбутнього зосереджується навколо понять «життєвий план», «життєва перспектива» і «суб'єктивна картина життєвого шляху». У різних підходах до аналізу життєвої перспективи, представлених у роботах К.А. Абульханової-Славської, В.Г. Асєєва, Я.В. Васильєва, М.Р. Гінзбурга, О.І. Головахи, А.А. Кроніка, Л.І. Божович, Н.Н. Толстих, Ж. Нюттена та інших дослідників, розглядається особа як суб'єкт життя, який самостійно організовує власний життєвий шлях. У цій рамках наукової традиції життєва перспектива розглядається як ключова характеристика самосвідомості особистості. Вона розгорнута в часі, відображає наступні етапи індивідуального та соціального розвитку, складається з життєвих подій і враховує динаміку їх реалізації [8; 9 ;17; 19; 20; 24].

Тема майбутнього активно досліджується як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології, що зумовлено низкою причиною. По-перше, образ майбутнього є однією зі складових суб'єктивної картини життєвого шляху і тісно пов'язаний з психологічним часом особистості. Уявлення про майбутнє відображають потенціал особистості, а вивчення життєвих планів молоді дає можливість прогнозувати соціальні тенденції розвитку суспільства. По-друге, сформованість образу майбутнього є показником особистісної та соціальної зрілості, що особливо помітно в процесі соціалізації молоді [26; 31].

Багатогранність проблематики спричинила різноманітність підходів до дослідження майбутнього, які можна об'єднати в кількох напрямках. По-перше, це теоретико-методологічний підхід, який фокусується на розробці понять, категорій і концепцій образу майбутнього в контексті ширшого

поняття – життєвого шляху особистості, включаючи характеристики змісту цього поняття і просторово-часових характеристик.

По-друге, значний пласт дослідження охоплює експериментально-практичний напрямок. Практичні дослідження зосереджені на вивченні часової перспективи та планування життя, дослідження вікових особливостей у цій сфері, аналіз сприйняття власного майбутнього та розробці типології особистості на цій основі.

Третій напрямок пов'язаний із застосуванням результатів теоретичних форм дослідження майбутнього в психокорекційній та психотерапевтичній практиці, де вони використані для підтримки особистісного розвитку та самовизначення [8; 9; 10; 15; 19; 24; 26; 28; 29].

Особливої уваги заслуговують дослідження, присвячені вивченню явлень про майбутнє у ранньому юнацькому віці. Це пов'язано з тим, що цей період є винятковим етапом становлення особистості, коли молодь стикається з необхідністю прийняття важливих життєвих рішень, таких як вибір професії, системи цінностей, партнера тощо. Такі вибори знаходять відображення в особистісних цілях, планах і суб'єктивній картині майбутнього.

Насамперед це поняття «життєва перспектива». У психології склалася певна парадигма, в якій життєва перспектива розглядається як суб'єктивний образ майбутнього, хоча іноді цей термін вживають як синонім часової перспективи. Поняття «часова перспектива», за традицією, започаткованою К. Левіним, має більше значення, ніж просто образ майбутнього, охоплюючи цілесне бачення людини свого життя як у майбутньому, так і в минулому. Як відзначає Є. І. Головаха, у психології, коли мова йде про майбутнє, частіше використовується термін «майбутня часова перспектива», яка показує послідовність і тимчасову впорядкованість подій майбутнього [10; 19].

В межах наукової традиції аналізу часової перспективи різні дослідники пропонують нові підходи до її розгляду. Ж. Нюттен, наприклад, трактує часову перспективу як ієрархічну систему цілей особистості. Згідно з

його концепцією, час перспективи є наступною подією із певними проміжками між ними, що розвиває свідомість людини в конкретний момент часу. На відміну від просторової перспективи, часова перспектива існує лише на ментальному рівні, будучи представленою у внутрішньому світі особистості. «Віртуальне» перебування віддалених у часі цілей і об'єктів формує часову перспективу, яка, по суті, є функцією її мотиваційних складових. Тимчасова перспектива тоді представлена як функція мотивації, які визначає глибину, структуру, ступінь реальності, змістовні характеристики. Особливий акцент Ж. Нюттен робить на майбутню перспективу й пропонує «метод мотиваційної індукції» для дослідження локалізації мотивації в часі [20; 24].

У вітчизняній психології проблеми розвитку життєвої перспективи значною мірою обґрунтовуються на ідеях С. Л. Рубінштейна та здійснювалися під керівництвом К. А. Абульханової-Славської. Вона пропонує диференціювати «психологічну, особистісну та життєву перспективи як три окремі явища». Психологічна перспектива трактується як «здатність людини усвідомлено уявляти майбутнє, прогнозувати його, мислено ставити себе в ньому». Особистісна перспектива, окрім передбачення майбутнього, охоплює готовність до нього в теперішньому, наявність установок на майбутнє (наприклад, готовність до можливих труднощів чи невизначеності). Життєва перспектива включає сукупність життєвих умов і умов, які, за інших рівних умов, створюють для особистості можливості для оптимального життєвого розвитку. Хоча така термінологія не є широко розповсюдженою, її основні поняття та характеристики майбутньої часової перспективи враховуються багатьма дослідниками [26].

Поняття «життєва перспектива» часто деталізується через поняття «життєва програма особистості». За визначенням Л. В. Сохань, «життєва програма» представляє собою своєрідну матрицю життєвих цілей, що співвідноситься з усім життям індивіда; це система рішень і психологічних установ, які відображають його потреби, рівень духовного розвитку та

моральної зрілості. Життєва програма спрямована на зміну самого суб'єкта, а також на підтримку чи зміну його матеріального й суспільного становища за наявні чи передбачувані характеристики. Ключовою характеристикою життєвої програми є її цілеспрямованість і наявність головної, провідної життєвої лінії та життєвої позиції особистості [28].

Життєва програма конкретизується через життєві плани – систему намірів на майбутнє, які прийняті прийнятими рішеннями та установами, які особистість програми реалізуються. Багато дослідників розглядають життєву перспективу з погляду планування майбутнього. Наприклад, С. Л. Рубінштейн наголошував, що життєвий план є відображенням минулого, теперішнього та майбутнього у діяльності особистості, що виражається в її діалектичній єдності та наступності.

І. С. Кон зазначає, що «життєвий план» формується як результат узагальнення цілей, які людина ставить перед собою, і побудови «піраміди» мотивів, що утворює стійке ядро її ціннісних орієнтацій. Водночас життєвий план включає не лише кінцевий результат, а й шлях до його досягнення, методи, які людина має намір використовувати, а також об'єктивні та суб'єктивні ресурси, необхідні для цього. На відміну від мрії, яка може бути пасивною або активною, життєвий план завжди передбачає активну діяльність [11].

Попри схожість понять «життєвий план» та «життєва програма», Л. В. Сохань і М. В. Кириллова підкреслюють, що програми фіксують фундаментальні життєві цілі і вибори особистості. Вони орієнтовані на перспективу без жорсткого визначення термінів їх виконання.

Слід зауважити, що дослідження образу майбутнього часто зводяться до вивчення життєвих планів. Проте, життєві плани є важливою, але не єдиною складовою образу майбутнього. Життєва програма не обмежується конкретними планами, а часова перспектива охоплює не лише заплановані події. Вона включає і ті події, які можуть бути очікуваними, але не завжди

піддаються плануванню, оскільки залежать від обставин, що не завжди контролювані особистістю.

Багато дослідників, зокрема К. А. Абульханова-Славська, П. Герстман, М. Р. Гінзбург, Є. І. Головаха, І. С. Кон, Ж. Нюттен, Л. В. Сохань, Г. С. Шляхтін, акцентують увагу на важливості наявності життєвих цінностей у моделі майбутнього. Хоча йдеться про одну і ту ж концепцію – відображення життєвих цінностей у картині майбутнього, кожен автор застосовує власні терміни, такі як «життєві орієнтації», «ідеальні життєві цілі», «ведуча життєва лінія» тощо [8; 9; 20; 26].

Наприклад, П. Герстман поділяє життєві цілі на дві основні категорії: кінцеві (ідеальні) та допоміжні (реальні, конкретні). Кінцеві цілі слугують ідеалами, які відображають цінності й залишаються стабільними. Натомість, реальні цілі – мають конкретний характер і піддаються досягненню, змінюючись залежно від досягнень або невдач. П. Герстман виділяє чотири типи життєвих планів, де цілі можуть бути виключно ідеальними, виключно конкретними або домінувати ті чи інші.

М. Р. Гінзбург, розвиваючи ідеї П. Герстмана, наголошує на необхідності розрізнення «тимчасового» та «смыслового» майбутнього при вивченні образу майбутнього. На його думку, дослідження часової перспективи стикаються з принциповими обмеженнями, оскільки зазвичай психологічне майбутнє трактується лінійно, у прив'язці до хронологічного часу. Це лінійне бачення часу походить з класичних наукових уявлень про природні процеси, особливо в контексті цінностей, тісно пов'язане з проблемою самовизначення. Тут виділяють два рівні: ціннісне або ідеальне майбутнє, яке не прив'язане до конкретного часу, та конкретне планування майбутнього, яке вже розташоване на часовій осі. Окрім цього, важливим аспектом вивчення картини майбутнього є емоційне ставлення людини до власного майбутнього загалом [15; 20].

У роботах Т. С. Шляхтіна підкреслюється багатовимірність особистісної перспективи, яка включає емоційні, когнітивні, регулятивні та

інші компоненти. Емоційний компонент, за його визначенням, відображає значимість майбутнього для людини. Загалом, ставлення до особистісного майбутнього часто описується як оптимістичне або песимістичне. Оптимістичний погляд на майбутнє вважається позитивною передумовою для формування образу майбутнього, але надмірний оптимізм може негативно вплинути на реалістичне планування життєвого шляху.

Отже, нами було розглянуто особливості вивчення образу майбутнього в психології, зокрема зарубіжні та вітчизняні підходи до понять «образ майбутнього», «життєва перспектива», «життєві плани».

1.2. Образ майбутнього в розрізі професійного самовизначення молоді

У сучасній психології самовизначення особистості трактується як активний процес, у межах якого індивід шукає своє місце в системі суспільних відносин. Особливу значущість цього процесу набуває для старшокласників у період вибору життєвого шляху, де ключову роль справджують особистісне та професійне самовизначення. Особистісне самовизначення включає формування життєвої позиції, окреслення перспектив у професійній сфері та сімейному житті, а також перехід від єдиної соціальної ролі школяра до більш різноманітних соціальних ролей. Успішна реалізація особистісного самовизначення створює підґрунтя для ефективного професійного самовизначення. Для глибшого розуміння феномена «професійне самовизначення» важливою надати визначення поняттю «професія», яке є багатограним.

Термін «професія» є як вид трудової діяльності, що вимагає спеціальної підготовки та забезпечує основне джерело матеріального доходу людини. Процес формування професійного самовизначення розпочинається у старшому шкільному віці й охоплює декілька послідовних етапів [25].

Перший етап передбачає вибір професії, яка базується на недостатньо диференційованих проявах про світ професії, ситуативному сприйнятті

власних внутрішніх ресурсів, лише для тієї чи іншої діяльності, та характеризується нестійкістю.

Наступним етапом у процесі професійного самовизначення старшокласників є формування перших *професійних програм та орієнтирів*, які починають спрямованість їхньої трудової діяльності. Після завершення школи починається етап професійного навчання, спрямований на здобуття спеціалізованих знань і навичок, деяких для обраної професії. Далі настає фаза професійної адаптації, коли індивід освоює професійні обов'язки, формує індивідуальний стиль діяльності та інтегрується у виробниче й соціальне середовище. Завершальним етапом є самореалізація у професійній сфері, що рівень показує досягнення очікувань, пов'язаних із трудовою діяльністю, і оцінює ступінь професійного успіху [5; 6; 12; 22; 23].

Таким чином, професійне самовизначення є тривалим і динамічним процесом, який супроводжує людину протягом всього її трудового життя – від перших намірів звертають професію до завершення кар'єри. Вирішальним моментом у цьому процесі стає вибір професії, яка зазвичай співпадає із завершенням навчання у школі та є кульмінацією попередніх.

У психологічній літературі виокремлено різноманітні підходи до аналізу психологічних чинників, які впливають на процес вибору професії. Один із підходів розглядає вибір професії як визначення виду діяльності, в межах якого професійне самовизначення приймається як процес становлення індивіда в ролі суб'єкта праці. У цьому контексті основну увагу приділяють професійному інтересу та цілеспрямованості особистості, які вважаються ключовими факторами правильного вибору.

Інший підхід трактує вибір професії як складового соціального самовизначення, де професія розглядається як соціально обумовлене явище, залежне від соціальної характеристики та контексту професійної діяльності.

Найбільш перспективним підходом є той, який акцентує вибір професії як важливу подію в загальному життєвому контексті людини. У цьому випадку вибір професії не тільки враховує минулий досвід, але й стає

орієнтиром на майбутнє, формуючи образ «Я» і визначаючи напрямок життєвого шляху [1; 5; 12; 22; 27].

Таким чином, професійне самовизначення має свої особливості: перші професійні наміри формуються ще в підлітковому віці та знають своє вираження у первинному виборі професії.

1.3. Модель дослідження образу майбутнього і професійних намірів старшокласників

На основі викладеного можна зробити висновок, що образ майбутнього старших школярів є складною інтегральною структурою, яка охоплює ціннісні орієнтації, життєві плани (як очікувані, такі і заплановані події), засвоєні соціальні стереотипи поведінки, елементи рефлексії, самооцінку особистості, установки на майбутнє та емоційне ставлення до майбутнього.

Формування картини майбутнього у школярів старших класів має свою специфіку, зумовлену особливостями вікового розвитку особистості. Характерною рисою старшого підліткового та раннього юнацького віку є «орієнтація на майбутнє». У цьому віковому періоді активно формується часова перспектива власного життя. Усвідомлення часової перспективи власного життя і є частиною образу майбутнього.

Потреба у майбутньому виступає з ключовими потребами юнацького віку, що зумовлено як об'єктивними характеристиками, так і логікою особистісного та соціального розвитку підлітка. У ситуації, коли закінчення школи наближається, старшокласник стоїть на виклику прийняти значну кількість важливих рішень у короткі строки, що робить цей період «доленосним» у житті особистості [11; 15].

Як зазначає Л. І. Божович, соціальна ситуація розвитку в ранньому юнацькому віці погіршилася тим, що старшокласник стоїть на порозі самостійного життя. У цей час орієнтація на майбутнє стає центральною спрямованістю особистості, а проблеми вибору професії, життєвого шляху та самовизначення перетворюються на «афективний центр» життєвої ситуації,

довкола якої зосереджується вся діяльність і всі інтереси молодшої людини[25].

Фундаментом для самовизначення та планування майбутнього життя стають якісні зміни, які відбуваються в процесі розвитку особистості в юності. Цей період характеризується інтенсивним розвитком самосвідомості, формуванням образу «Я», що включає компонент «Я в майбутньому» [11]. Перетворення у сферу самосвідомості, зокрема в самооцінці, самопізнання, саморегуляції та самореалізації, сприяють формуванню нової соціальної позиції та процесу життя в цілому.

З точки зору соціалізації молодший юнацький вік є критичним етапом у розвитку особистості. Цей період пов'язаний із постійним необхідним вибором у широкому його розумінні, коли молодь стикається з рішенням життєво важливих питань. Це час максимальної активності у прийнятті рішень, що вимагають прояву особистісної ініціативи [15]. Така активність є ключовим фактором, що опосередковує та змінює процеси самовизначення особистості.

Л. І. Божович описує самовизначення як одне з головних особистісних новоутворень старшого шкільного віку. Вона пов'язує його з формуванням внутрішньої позиції дорослої людини, усвідомленням себе як члена суспільства та потребою вирішувати питання власного майбутнього. Самовизначення, за її словами, відображає потребу у створенні певної смислової системи, яка інтегрує уявлення про навколишній світ і про самого себе. Це також передбачає пошук відповіді на питання про сенс власного життя.

Л. І. Божович підкреслює, що самовизначення притаманне саме юнацькому віковому етапу розвитку. Самовизначення лежить у зв'язку з системою цінностей особистості. М. Р. Гінзбург у своїй роботі аргументовано доводить, що особистісне самовизначення має ціннісно-смилову природу, а цінності формують орієнтацію особистості на майбутнє.

Враховуючи проаналізований теоретично матеріал нами було графічно представлено авторську модель досліджуваного явища.

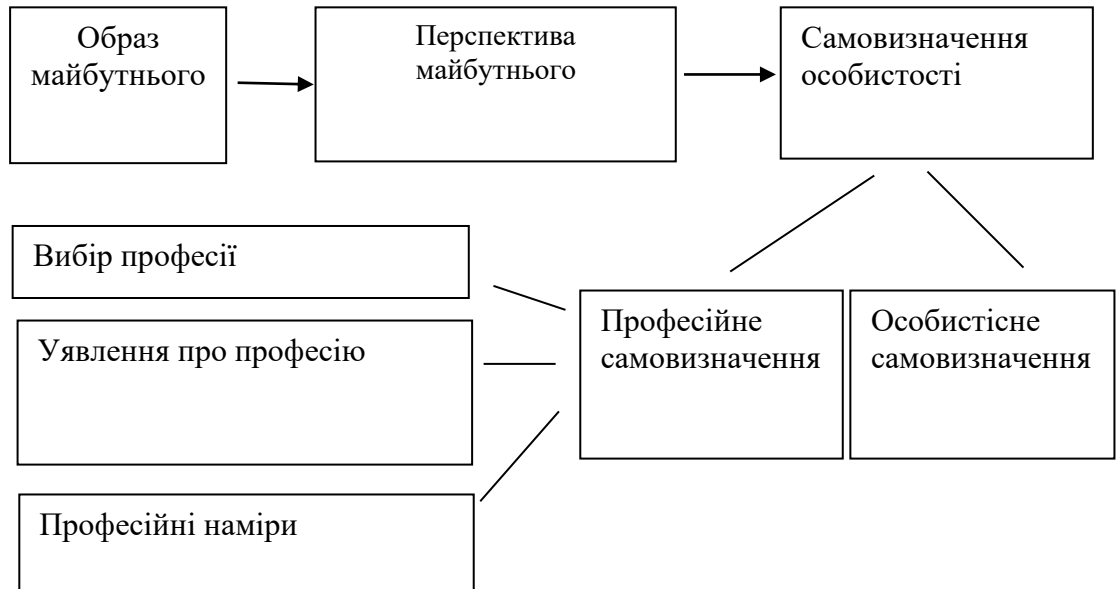

Рис.1.1. Модель дослідження образу майбутнього і професійних намірів старшокласників

Отже, образ майбутнього впливає на бачення власної перспективи майбутнього (здатність людини усвідомлено уявляти майбутнє, прогнозувати його, мислено ставити себе в ньому). Воно в свою чергу впливає на самовизначення особистості. Самовизначення передбачає особистісне самовизначення (охоплює готовність до нього в теперішньому, наявність установок на майбутнє) та професійне (як таке, яке має уявлення про майбутню професію і бачення себе в професійному плані). Професійне самовизначення включає в себе: вибір професії, уявлення про професію та професійні наміри.

Аналізуючи авторську модель досліджуваного явища, бачимо, що образ майбутнього впливає на професійне самовизначення особистості і в результаті на професійні наміри особистості.

Висновки до розділу 1

Проаналізувавши літературу з досліджуваної проблеми можемо відмітити, що традиційно вивчення форми майбутнього зосереджується навколо понять «життєвий план», «життєва перспектива» і «суб'єктивна картина життєвого шляху».

У різних підходах до аналізу ми зустрічаємось з вивченням образу майбутнього через: уявлення про майбутнє, яке відображають потенціал особистості; зосередженні на вивченні часової перспективи та планування життя; дослідження вікових особливостей у цій сфері; аналіз сприйняття власного майбутнього та розробці типології особистості на цій основі.

Також нами було виділено психологічну, особистісну та життєву перспективу майбутнього як три окремі явища. *Психологічна перспектива майбутнього* трактується як здатність людини усвідомлено уявляти майбутнє, прогнозувати його, мислено ставити себе в ньому. *Особистісна перспектива майбутнього*, окрім передбачення майбутнього, охоплює готовність до нього в теперішньому, наявність установок на майбутнє (наприклад, готовність до можливих труднощів чи невизначеності). *Життєва перспектива майбутнього* включає сукупність життєвих умов і умов, які, за інших рівних умов, створюють для особистості можливості для оптимального життєвого розвитку.

Таким чином, образ майбутнього представляє собою інтеграцію когнітивних та емоційних процесів, у ході яких людина осмислює події минулого, а також прогнозує й наділяє сенсом і емоційним забарвленням можливості майбутнього.

Професійний намір особистості є складним, змістовно-динамічним утворенням, яке відображає усвідомлений і вольовий акт планування майбутньої діяльності, спрямованої на оволодіння визначеною професією.

Саме через інтеграцію цих двох понять ми можемо розкрити суть образу майбутнього в силу сензитивності професійного вибору для підростаючої молоді.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО У СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

2.1. Методи дослідження психологічних особливостей образу майбутнього у свідомості сучасної молоді

Дослідження професійних намірів старшокласників є досить актуальною темою. Т.М. Горбатенком було проведено дослідження з метою встановити зв'язок професійних намірів та міжособистих стосунків старшокласників. Дослідження проводилося з учнями дев'ятих та десятих класів. Для виявлення існуючих в класі груп з професійним намірам був розроблений формалізований метод. У кожній виділеній групі аналізувалися передбачувані майбутні професії її членів. У ті групи, в яких були школярі з однаковими професійними намірами, розраховувалися вірогідності їх випадкового об'єднання в одну групу. У разі, якщо ймовірність випадкового об'єднання була менше 0,05, вважалось, що об'єднання даних учнів в одну групу носить не випадковий характер, а закономірно обумовлено взаємовпливом міжособистісних відносин і професійних намірів школярів. В результаті проведеного дослідження Т.М. Горбатенком були зроблені висновки, що міжособистісні стосунки та професійні наміри старшокласників знаходяться в тісному взаємозв'язку, надаючи один на одного як прямий, так і зворотній вплив залежно від конкретних умов навчання. Облік цього взаємовпливу становить практичний інтерес в плані вдосконалення навчально-виховного процесу в старших класах [13].

Посацький О. В. [21; 22; 23] дослідив психологічні особливості форми власного майбутнього у старшокласників, проводячи дослідження учнів серед великих і малих міст. У результатах виявлено як схожість, так і відмінність у виявленнях про майбутнє залежно від місця проживання, а також між юнаками та дівчатами.

Старшокласники з малих міст демонструють більш ідеалізоване сприйняття майбутнього, яке значною мірою орієнтоване на очікування та думку соціального відчуження. Натомість випускників з великих міст характеризуються конкретними, стереотипними планами, спрямованими на передачу

В процесі дослідження використовувалися такі методи як, аналіз наукової літератури, асоціативний експеримент, методика «Професійні наміри», застосування методів математичної статистики [13].

На етапі аналізу літератури було опрацьовано різні джерела із загальної психології, вікової психології, психології праці, опрацювання інтернет-джерел з поставленої проблематики.

Асоціативний експеримент є одним із перших проєктивних методів, який отримав розвиток завдяки З. Фрейду та його послідовникам. Вони вважали, що неконтрольовані асоціації служать символічною або навіть прямою проєкцією внутрішнього змісту свідомості, часто прихованого або неусвідомленого. Це робить асоціативний експеримент ефективним засобом для виявлення та опису афективних комплексів. У межах такого розуміння асоціацій усі проєктивні методики можуть розглядатися як специфічний різновид асоціативного експерименту [7].

У рамках групового експерименту учасників збирають в одному приміщенні, де їм надають відповідні інструкції та мотивацію. Досліджуванам роздається стимульний матеріал у формі анкети, який містить перелік слів-стимулів. Завдання учасників відбувається в тому, щоб протягом 10-15 хвилин із кожним словом-стимулом записати одне слово-реакцію, яке першим спадає на думку. Після завершення роботи заповнені анкети збираються для подальшого аналізу.

Інструкція для досліджуваного: *«Зараз Ви отримаєте список слів, Ви повинні будете послідовно читати слово за словом і писати поруч із кожним словом перше слово, яке прийде Вам на думку. При цьому Ви повинні писати*

досить швидко, не роздумуючи, швидкість Ваших реакцій є обов'язковою умовою роботи в експерименті».

Виділяють кілька типів асоціативного експерименту, найвідоміші з них:

1. Вільний асоціативний експеримент (перші варіанти якого пропонували Е. Крепеліна, К. Юнг, М. Вертгеймер та ін.) – досліджуваний у відповідь на пред'явлене експериментатором слово стимул відповідає як можна швидше словом, яке перше спало на думку.

2. Спрямований асоціативний експеримент – навідміну від вільного полягає в тому, що досліджуваному пропонують відповідати не будь-яким словом, а словом з обмеженої області (наприклад, слово у відповідь синонімом або видовим поняттям і т. п.).

3. Ланцюговий асоціативний експеримент – досліджуваному можуть запропонувати протягом певного часу, напр. 1-3 хвилини, вимовляти будь-які «які спадають на думку» слова («потік свідомості») [7].

Також, в дослідженні використовували методику «Професійні наміри». Дана методика складається із 22 тверджень. В результаті проведення методики ми можемо визначити п'ять груп намірів старшокласників. А, саме:

- життєві плани досліджуваних;
- захоплення і професійні наміри;
- знання про професії;
- оцінка своєї придатності до професії;
- ефективність профорієнтаційної роботи [7].

Методи математичної статистики нами були застосовані для вирішення широкого кола завдань, пов'язаних із вимірювальним експериментом, а саме аналізу асоціацій досліджуваних.

Оцінка невідомих параметрів різних розподілів є завданням статистичного аналізу. Його актуальність обґрунтовується тим, що дослідник зараз працює не з усією сукупністю об'єктів, а лише з її частиною – вибором досліджуваних. У таких умовах значення певних статистичних

характеристик для всієї генеральної сукупності, таких як середнє значення, дисперсія тощо, залишаються значимими показниками.

Для оцінки цих характеристик, визначених на основі вибірових даних, застосовуються спеціальні методи. Математична статистика пропонує широкий спектр інструментів для оцінки параметрів розподілу.

Математична обробка даних – це процес аналізу значень змінних, отриманих у респондентів під час проведення психологічного дослідження. Методи такої обробки охоплюють широкий спектр: побудова розподілів частот для аналізованої ознаки, розрахунок міри центральної тенденції та варіабельності, вивчення зв'язків між змінними, моделювання залежностей між ознаками, а також оцінку впливу різних чинників на них.

Оскільки більшість базових змінних у психологічних дослідженнях не є строго детермінованими, математичні методичні методичні на принципах теорії ймовірностей. Будь-який висновок або прогноз за результатами обробки даних має ймовірний характер [14].

Отже, використані методи є адекватними меті і завданням дослідження, оскільки за допомогою них ми можемо зробити певні висновки про вплив образу майбутнього на професійні наміри старшокласників.

2.2. Особливості проведення та процедура дослідження психологічних особливостей образу майбутнього у свідомості сучасної молоді

Дослідження образу майбутнього у свідомості молоді ми розділили на чотири етапи.

На першому етапі нами була проаналізована література з поставленої проблематики. Розглянуто психологічні особливості старшокласників, особливості професійного самовизначення в цьому віці, вивчено психологічні механізми формування професійної спрямованості особистості та розглянуто схожі дослідження особливостей образу майбутнього в ранньому юнацькому віці.

На другому етапі було проведений асоціативний експеримент з метою встановлення особливостей образу майбутнього у старшокласників.

В дослідженні взяли участь учні одинадцятого класу міста Житомира. Вибірка становили 60 осіб. Форма проведення – групова.

Словом – стимулом ми обрали «моє майбутнє», оскільки за допомогою названих асоціацій ми зможемо проаналізувати загальний образ майбутнього старшокласників. Була запропонована така інструкція: «Назвіть п'ять асоціацій на слово «моє майбутнє».

На третьому етапі ми провели методику «Професійні наміри».

Важливо, щоб особистість адекватно оцінювала ваші індивідуальні особливості та мало чітке виявлення про свою професійну роль. Ці виявлення значною мірою впливають на ефективність виконання професійних обов'язків і є одним із ключових факторів, що успішно працюють у професійній діяльності.

Професійні наміри пов'язані з престижем професії, який часто знаходиться у зворотному відношенні до її масовості. Стійкість професійних намірів пов'язана з усвідомленням учнями вимог, що пред'являються спеціальністю, уявлення про її труднощі і готовністю до їх подолання [7].

У процесі професійного навчання наміри учнів працювати надалі за обраною спеціальністю можуть змінитися. Намір – це свідоме виконання дії відповідно до наміченої програми, яка спрямована на досягнення очікуваного результату. Він є новим функціональним утворенням, що включає в процес психічного розвитку особистості, і завдяки цьому афективні та інтелектуальні.

Намір виконує функцію спонукання та планування поведінки й діяльності людини. Він організовує її дії, надаючи можливість свідомо та цілеспрямовано задовольняти власні потреби. Формування наміру здійснюється, по-перше, у ситуації, коли мета діяльності є віддаленою і потребує її часу для досягнення, і, по-друге, коли задоволення потреб

потребує досягнення проміжних цілей, які самі по собі не мають спонукальної сили.

Професійний намір розглядається як сукупність усвідомлених мотивів, спрямованих на оволодіння певним видом діяльності та вдосконалення в ньому, що базується на процесі професійного самовізування [7; 19].

Методика складається із 22 питань, на 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22 питання досліджуваним були запропоновані варіанти відповідей, на питання 3, 4, 21 потрібно було надати відповідь самостійно.

Інструкція досліджуваним: «Обведіть кружечком обрані відповіді на питання опитувальника, а там, де це потрібно, впишіть їх самостійно».

Всі питання групуються по п'яти намірам, а відповіді свідчать про рівень сформованості і усвідомленості кожного з них. У якісний аналіз включаються:

1. Життєві плани досліджуваних (питання 1, 2, 6 (в, г), 12, 13, 16, 17, 20, 22).
2. Захоплення і професійні наміри (питання 2, 9, 11, 12, 19, 20, 21, 22)
3. Знання про професії (питання 3, 4, 5, 6 (а, г), 11, 12, 17, 21, 22)
4. Оцінка своєї придатності до професії (питання 4, 7, 9, 11, 12, 13, 21)
5. Ефективність профорієнтаційної роботи (питання 6 (б, в), 8, 9, 10, 12, 13 (б), 14, 15, 18, 22) [7].

На четвертому етапі ми досліджували особливості свідомості досліджуваних старшокласників, зокрема місце розташування намірів в свідомості досліджуваних. Дослідження здійснювалося за допомогою факторного аналізу. Учням пропонувалося проранжувати названі наміри (16 – найважливіший намір, 1 – найменш значимий намір).

Отже, спланувавши за такими етапами дослідження ми прагнули виявити вплив образу майбутнього на професійні наміри старшокласників, оскільки дослідивши особливості образу майбутнього у старшокласників, виявивши професійні наміри учнів та встановивши розташування намірів в

свідомості досліджуваних можна встановити наявність впливу образу майбутнього на старшокласників.

Висновки до розділу 2

На основі теоретичного аналізу проблеми дослідження психологічних особливостей картини майбутнього у свідомості сучасної молоді ми вибрали наступні методи: аналіз наукової літератури, асоціативний експеримент, методика «Професійні наміри», застосування методів математичної статистики.

Нами було сплановано програма дослідження психологічних особливостей картини майбутнього у свідомості сучасної молоді, визначено вибірку та базу проведення дослідження.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО І ПРОФЕСІЙНИХ НАМІРІВ СТАРШОКЛАСНИКІВ

3.1. Дослідження образу майбутнього шляхом асоціативного експерименту у свідомості старшокласників

Асоціативний експеримент полягав у визначенні молоддю асоціацій на слово-стимул «моє майбутнє».

Нами було здійснено психосемантичний аналіз результатів асоціативного експерименту на основі визначення асоціацій старшокласників на слово-стимул «моє майбутнє».

Таблиця 3.1

Частотний та процентний аналіз асоціативного експерименту

Асоціації	Частота вживання (n)	Процент вживання (%)	Асоціації	Частота вживання (n)	Процент вживання (%)
Прекрасне	15	25	Радісне	18	30
Сплановане	24	40	Непізнане	12	20
Навчання у вузі	45	75	Квартира	3	5
Далеке	18	30	Машина	3	5
Близьке	9	15	Добре відгуляти випуск	18	30
Заміжжя	9	15	Здоров'я	3	1,5
Оволодіння професією	24	40	Квартира для мами	3	5
Лікар	4	6,6	Двоє дітей	9	15
Директор	3	5	Власна фірма	3	5
Психолог	3	5	Сум	3	5
Адвокат	12	20	Невідоме	36	60
Юрист	12	20	Страх перед майбутнім	33	55
Страшні тести	24	40	Цікаво	6	10
Написання тестів	27	45	Невпевненість	3	5

Вирішують батьки	6	10	Наполенгливіс ть	6	10
Непередбаче не	12	20	Працелюбніс ть	9	15
Тести	60	100	Любов до дітей	6	3,1
Здати тести	60	100	Артистичність	3	5
Виграти гроші	21	35	Педантичність	3	5
Вийти заміж	9	15	Випуск	21	35
Знайти хорошу дружину	3	5	Випускний	9	15
Мати дітей	12	20	Підготовка до тестів	3	5
Заробляти гроші	27	45	Подача документів у вузи	21	35
Отримати вищу освіту	45	75	Фінансова незалежність	18	30
Незалежність	21	35	Побудувати кар'єру	12	20
Свобода	15	25	Працювати дизайнером	6	10
Посидючість	3	5	Відкрити власну хореографічну студію	3	5
Бути водієм	3	5	Отримати права на машину	3	5
Темне майбутнє	6	10	Поїздка на відпочинок за кордон	3	5
Розвинути лідерські якості	3	5	Бути журналістом	3	5
Бути військовим як тато	3	5	Вивчитись на агронома	3	5
Вступ до авіа інституту	3	5	Світле майбутнє	18	30

Реконструювали груповий семантичний простір на основі контент-аналізу і виділили систему категорій, що включають асоціації групи на слово-стимул «моє майбутнє», ними виявились такі категорії як: емоційне забарвлення (15), професійні наміри (13), навчальні наміри (11), матеріальні наміри (7), особисті наміри (6), сімейні наміри (6), розважальні наміри (3), наслідування (2).

Таблиця 3.2

Зведена таблиця асоціацій на слово стимул «моє майбутнє» по категоріям

Категорії	Асоціації
Навчальні наміри	Навчання у вузі, страшні тести, написання тестів, тести, здати тести, отримати вищу освіту, розвинути лідерські якості, вступ до авіа інституту, підготовка до тесту з біології, подача документів у вузи, отримати права на машину.
Наслідування	Бути військовим як тато, вирішують батьки.
Професійні наміри	Оволодіння професією, лікар, директор, психолог, адвокат, юрист, бути водієм, побудувати кар'єру, працювати дизайнером, відкрити власну хореографічну студію, поїздка в Артек в ролі педагога-організатора, бути журналістом, вчитись на агронома.
Емоційне забарвлення	Темне майбутнє, радісне, непізнане, сум, невідоме, страх перед майбутнім, цікаво, невпевненість, наполегливість, прекрасне, світле майбутнє, непередбачене, свобода, далеке, близьке.
Сімейні наміри	Заміжжя, вийти заміж, знайти хорошу дружину, мати дітей, двоє дітей, любов до

	дітей.
Матеріальні наміри	Виграти гроші, заробляти гроші, квартира, машина, квартира для мами, власна фірма, фінансова незалежність.

Отже, із отриманих результатів ми можемо змодельовати загальний образ майбутнього старшокласників. А саме: навчальна діяльність (як навчання в школі так і вступ до вузів), сімейні наміри, матеріальні наміри, розважальні наміри, особисті, професійні, також варто зазначити, що всі вище названі наміри майбутнього старшокласників мають емоційне забарвлення (як позитивне так і негативне).

3.2. Вивчення професійних намірів старшокласників

Дослідження професійних намірів старшокласників здійснювали за допомогою методики «Професійні наміри».

Дослідження було проведене із 60 учнями одинадцятого класу міста Житомира. Форма проведення – групова.

Учням були запропоновані зміст методики та бланки відповідей. Після прочитання питання учень мав надати відповідь, причому на всі питання були запропоновані варіанти відповідей, окрім 3,4,21 на які, потрібно було надати відповідь самостійно.

Інструкція досліджуваним: Обведіть кружечком обрані відповіді на питання опитувальника, а там, де це потрібно, впишіть їх самостійно.

У якісний аналіз включаються такі категорії:

1. Життєві плани досліджуваних (питання 1, 2, 6 (в, г), 12, 13, 16, 17, 20, 22).
2. Захоплення і професійні наміри (питання 2, 9, 11, 12, 19, 20, 21, 22)
3. Знання про професії (питання 3, 4, 5, 6 (а, г), 11, 12, 17, 21, 22)
4. Оцінка своєї придатності до професії (питання 4, 7, 9, 11, 12, 13, 21)

5. Ефективність профорієнтаційної роботи (питання 6 (б, в), 8, 9, 10, 12, 13 (б), 14, 15, 18, 22)

Проаналізувавши отримані відповіді можна представити у вигляді графіка.

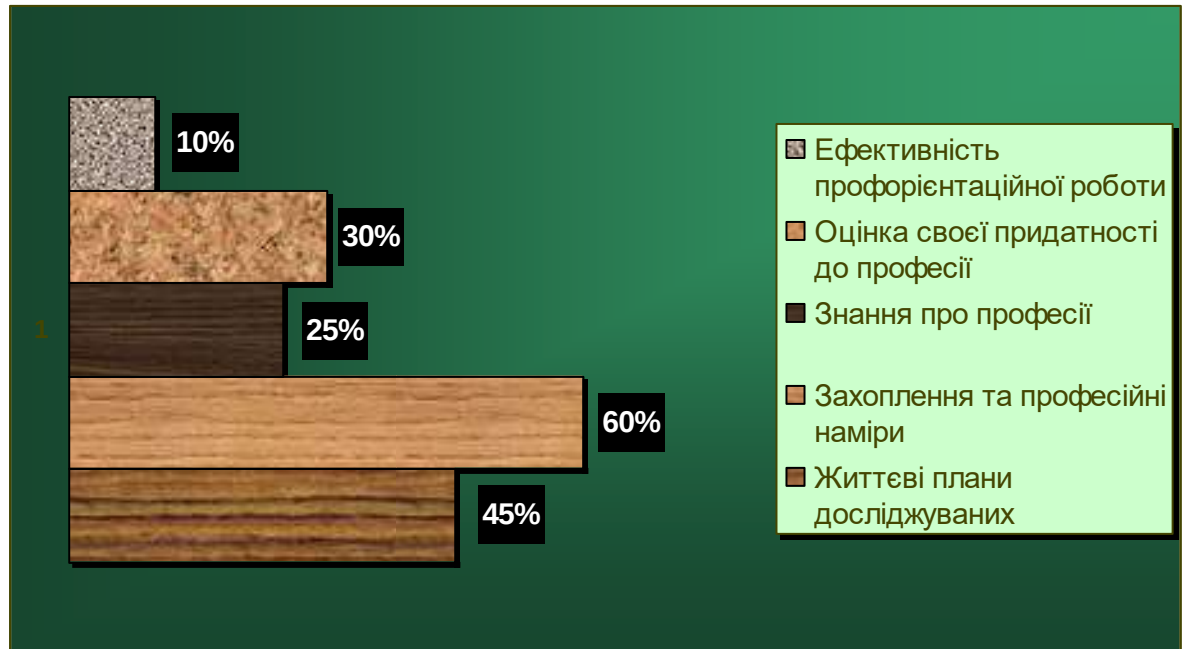

Рис. 3.1. Результати дослідження професійних намірів старшокласників

Проаналізувавши отримані результати після проведення методики «Професійні наміри» можна сказати, що в опитаних старшокласників переважають «захоплення та професійні наміри» (60%), на другому місці знаходяться «життєві плани» досліджуваних (45%). На третьому місці знаходиться «оцінка своєї придатності до професії» (30%), це може свідчити про невідповідність бажаних професій та отриманих знань про них. Це підтверджує отриманий результат по наступній категорії – «знання про професії» – 25 %. По категорії – «ефективність профорієнтаційної роботи» (10%) на найнижчому рівні.

Отже, в опитаних учнів одинадцятого класу на найпершому місці знаходяться захоплення та професійні наміри, а на другому життєві плани досліджуваних. Отримані результати співпадають із результатами

дослідження образу майбутнього, де на першому місці також відзначили навчальні та професійні наміри.

3.3. Дослідження місця професійних намірів в свідомості старшокласників

На цьому етапі ми досліджували розташування намірів у свідомості старшокласників.

Аналізуючи факторне поле (див. рис. 3.2) бачимо, що у свідомості старшокласників виділилось декілька груп намірів.

До першої групи відносяться групи навчальних намірів (навчання у вузі, здати тести, отримати вищу освіту, подача документів у вузи).

До другої – фінансові наміри (заробляти гроші, фінансова незалежність), до цієї ж групи належить намір мати дітей.

До третьої групи відносяться конструкти, які містять емоційне забарвлення щодо власного майбутнього (прекрасне майбутнє, світле майбутнє, темне майбутнє, непізнане майбутнє).

Варто зазначити, що названі групи протистоять одна одній та лежать на різних полюсах. Навчальні наміри знаходяться на негативному полюсі, група намірів, що пов'язані з фінансами знаходиться в позитивному полюсі, емоційне забарвлення знаходиться на негативному полюсі.

Цікаво, що всім названим групам протистоїть намір одружитися. Можна припустити, що причиною цього є відстроченість між названими намірами в часі. Тобто, навчання, кар'єра, фінанси є більш актуальними для старшокласників в даний час, ніж одруження. Причому, навчальна діяльність та одруження знаходяться на різних полюсах. Причиною цього може бути позитивне ставлення до одруження, а все, що пов'язане із навчальною діяльністю має психологічно напружений характер, що пов'язане з невизначеністю, хвилюваннями, переживаннями.

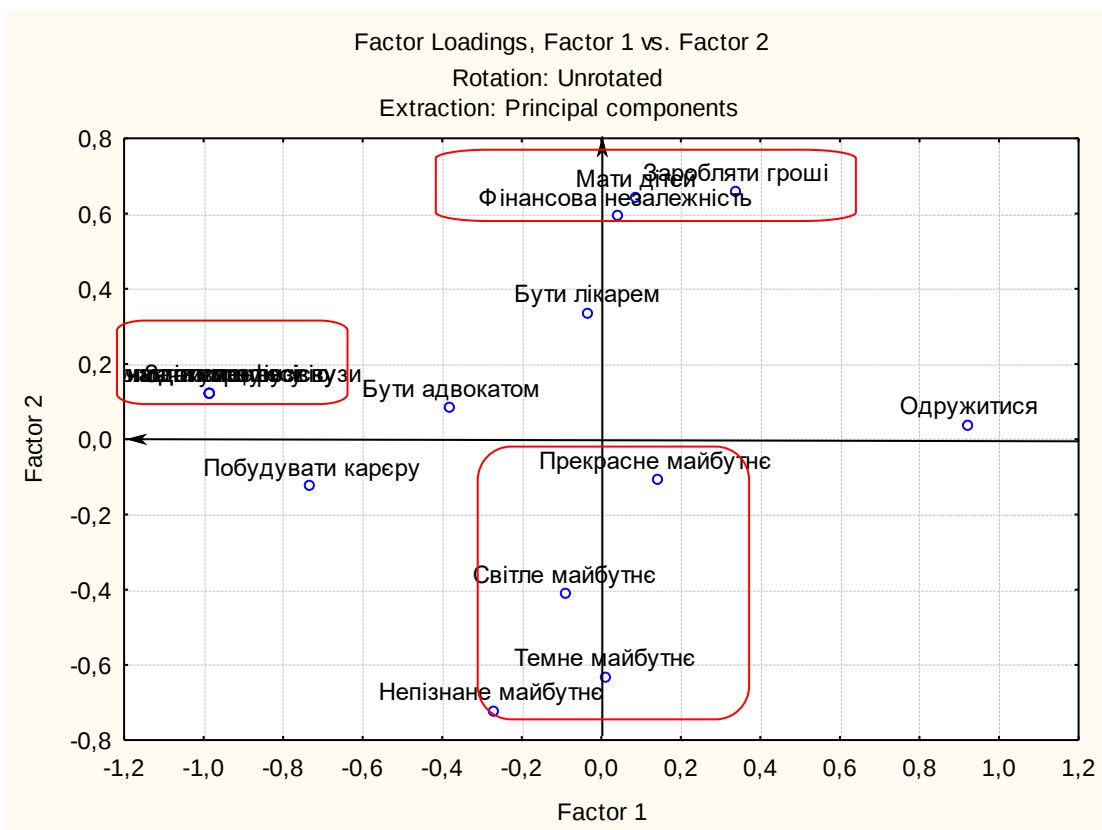

Рис. 3.2 Факторне поле розташування особистісних намірів у свідомості старшокласників

Отже, названі асоціації під час дослідження образу майбутнього є досить актуальними та значимими у свідомості досліджуваних учнів одинадцятого класу. Причому, встановили, що названі асоціації мають різне значення для досліджуваних. Значимими є емоції пов'язані з майбутнім. Чітко виділені окремі групи намірів.

Цікавим постає протиставлення ідеальних намірів полів (Рис.3.2), прагматичних, прибуткових намірів та ідеального майбутнього. Це може свідчити про переживання протиріччя у виборі між бажаним і необхідним. Подібне протистояння виявляє себе у планах на майбутнє між кар'єрою та особистим життям.

На нашу думку, подібна поляризація вказує на юнацький абсолютизм, слабе розуміння життєвої ситуації та про надмірні травмуючі переживання.

Отже, образ майбутнього впливає на професійні наміри старшокласників, причому даний вплив є багатоаспектним як в емоційному так і в ситуаційному планах.

Висновки до розділу 3

Отримані результати дали можливість виділити категорії, які формують образ майбутнього старшокласника. Основні категорії включають: навчальні наміри (здобуття вищої освіти, складання тестів, подання документів до університетів); сімейні наміри (створення сім'ї, народження дітей); матеріальні наміри (фінансова незалежність, заробіток); розважальні наміри (дозвілля, хобі); особисті наміри (розвиток особистості, самореалізація); професійні наміри (бажання володіти професією (лікар, психолог, юрист, журналіст, дизайнер, агроном тощо), будувати кар'єру, займати керівні посади).

Наміри старшокласників проводяться виключно емоційними оцінками, як: позитивні: «радісне», «цікаво», «прекрасне», «світле майбутнє», «свобода» та негативні: «темне майбутнє», «сум», «невпевненість», «страх перед майбутнім».

Наміри класифікуються за часовою орієнтацією, як: близьке майбутнє (конкретні й актуальні плани), далеке майбутнє (мрії та стратегічні цілі); невизначеність («невідоме», «непізнане», «непередбачене»).

До професійних намірів учні мають бажання опанувати певні професії, такі як лікар, психолог, юрист, дизайнер, журналіст, агроном, або відкрити власну справу, наприклад, хореографічну студію. Важливими є також прагнення побудувати кар'єру та обіймати керівні посади, наприклад, стати директором.

Факторний аналіз показав наявність протиріччя між бажаними і необхідними, що проявляється у планах старшокласників. Таким чином, це стосується вибору між кар'єрою та особистим життям, що відображає переживання внутрішнього конфлікту в процесі самовизначення.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретичний аналіз проблеми дослідження образу майбутнього і професійних намірів старшокласників дозволило сформулювати загальні висновки.

1. У різних підходах до аналізу ми зустрічаємось з вивченням образу майбутнього через: уявлення про майбутнє, яке відображають потенціал особистості; зосередженні на вивченні часової перспективи та планування життя; дослідження вікових особливостей у цій сфері; аналіз сприйняття власного майбутнього та розробці типології особистості на цій основі.

Образ майбутнього представляє собою інтеграцію когнітивних та емоційних процесів, у ході яких людина осмислює події минулого, а також прогнозує й наділяє сенсом і емоційним забарвленням можливості майбутнього.

Професійний намір особистості – це складне, змістовно-динамічне утворення, яке відображає усвідомлений і вольовий акт планування майбутньої діяльності, спрямованої на оволодіння визначеною професією.

2. Методами дослідження психологічних особливостей картини майбутнього у свідомості сучасної молоді є наступні: аналіз наукової літератури, асоціативний експеримент, методика «Професійні наміри», застосування методів математичної статистики.

Спланована програма дослідження психологічних особливостей картини майбутнього у свідомості сучасної молоді, визначення вибірки та бази проведення дослідження дозволило оптимізувати роботу та передбачити всі загрози валідності результатів нашого дослідження.

3. Отримані результати дослідження дозволили виділити групи категорій пов'язаних із образом майбутнього школярів старших класів. Ці категорії і визначають наміри старшокласників, а саме: навчальні, сімейні наміри, матеріальні наміри, розважальні наміри, особисті, професійні. Окрім того, всі вони мають певне емоційне забарвлення: позитивне («радісне», «цікаво», «прекрасне», «світле майбутнє», «свобода»,) та негативне («темне

майбутнє», «сум», «невпевненість», «страх перед майбутнім»). Також визначаються як таким, що визначене часовою віссю як «далеке» та «близьке», а також пов'язане з невизначеністю: «невідоме», «непізнане», «непередбачене».

Група професійних намірів включає в себе «бажання оволодіти професією», а саме бути: «лікарем», «психологом», «адвокатом», «юристом», «бути водієм», «працювати дизайнером», «відкрити власну хореографічну студію», бути «педагогом-організатором», «бути журналістом», «агрономом». Окрім того, визначальним є бажання «побудувати кар'єру», та займати керуючу посаду – бути «директором».

За результатами методики «Професійні наміри» в свідомості досліджуваних учнів на найпершому місці знаходяться захоплення та професійні наміри, а на другому життєві плани досліджуваних.

За результатами простого ранжування та факторного аналізу нами було виділено групи життєвих намірів старшокласників за ступенем їх важливості для досліджуваних учнів. До першої групи увійшли група навчальних намірів (навчання у вузі, здати тести, отримати вищу освіту, подача документів у вузи). До другої – фінансові наміри (заробляти гроші, фінансова незалежність), до цієї ж групи належить намір мати дітей. До третьої групи відносяться конструкти, які містять емоційне забарвлення щодо власного майбутнього (прекрасне майбутнє, світле майбутнє, темне майбутнє, непізнане майбутнє). Факторне поле дозволило побачити розташування особистісних намірів у свідомості старшокласників, переживання протиріччя у виборі між бажаним і необхідним. Подібне протистояння виявляє себе у планах на майбутнє між кар'єрою та особистим життям.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення можливості надання ціннісної підтримки групі старшокласників, які мають нестійкі професійні перспективи та наміри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухів О. Модель стратегії професійного самовизначення учнівської молоді. *Педагогіка і психологія проф. освіти*. 2018, № 1. С. 128-135.
2. Арцишевська О. Сутнісний аналіз самовизначення людини. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філософські науки*. 2019. № 11. С. 9-12.
3. Арцишевська О.Р. У пошуках себе (механізми самовизначення людини). *Науковий вісник СХУ імені Лесі Українки. Серія: Філософські науки*. 2017. № 15 (240). С. 4-9.
4. Арцишевський Р.А. Роль самосвідомості у становленні соціального суб'єкта. *Соціальні студії*. Луцьк: ІСН, 2019. №1. С. 2-9.
5. Боднар А. Я. Особливості професійного самовизначення особистості на етапі навчання у ВНЗ. *Наукові записки*. 2015. №59. С. 49-55.
6. Вітковська О. І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2015. 221 с.
7. Горбунова В. В. Структура психосемантичного дослідження. *Соціальна психологія*. 2007. № 1 (21). С. 170-178.
8. Даценко В. С. Майбутнє як філософська проблема. *Philosophy and political science in the context of modern culture*. 2019. № 11 (1). С. 21-31.
9. Добриніна І. В., Кременчуцька М. К. Образ майбутнього: конструювання та репрезентація. *Психологія та соціальна робота*. 2020. Вип. 2 (52). С. 84-95.
10. Добриніна І.В. Дослідження образу майбутнього: теоретико-методологічний аспект. *Габітус*. Випуск 44. 2022. С.162-166.
11. Забродський М.М. Основи вікової психології: навч. посіб. Тернопіль: Богдан. 2009.
12. Закатнов Д.О., Капустіна О.В. Професійне самовизначення старшокласників: метод. посіб. Київ: КНЕУ. 2003

13. Ігнатович О. М., Татаурова-Осика Г. П., Шевенко А. М. Психологія професійної діагностики та професійного консультування: практичний посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 225 с.

14. Каліщук М. М. Базиси реалістичного співвіднесення психолога-консультанта зі світом в умовах війни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Психологія»*. 2022. № 33-72 (2). С. 79-86.

15. Кіреєва З. О. Час як детермінанта онтогенетичного розвитку свідомості: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2010. 36 с.

16. Коваль К. О. Розвиток «soft skills» у студентів один з важливих чинників працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2015. №2. С. 162-167.

17. Кожем'якіна О. М. Довіра до майбутнього людини ХХІ століття. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2013. № 1 (7). С. 142-150.

18. Кравченко Т. В. Образ майбутнього як фактор особистісного самовизначення старшокласників. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2011. № 1 (15). С. 36-44.

19. Назарук О. М. Особливості підходів вивчення життєвого простору особистості та її досвіду. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Т. 7. Вип. 24. С. 91-96.

20. Панок В.Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху особистості. Монографія. Київ 2006. 280 с.

21. Побірченко Н.А. Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності.: Дис. докт. психол. наук . Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. К., 2016. 456 с.

22. Посацький О., Ригель О. Професійне самовизначення учнів раннього юнацького віку. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*, 2020. Випуск 47. С. 90-99.

23. Посацький О.В. Аналіз проблеми професійного самовизначення в юнацькому віці. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2013. Вип. 31. С. 73-83.
24. Посацький О.В. Особливості образу майбутнього в юнацькому віці. Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка. За ред. Максименка С.Д. К., 2004. Т. 6. Вип. 3. С. 264-272.
25. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. К.: Вища школа, 2019. 215 с.
26. Січка В. І. Психологічні особливості сприйняття "картини світу" у підлітковому віці. *Наука і освіта*. 2014. № 12. С. 195-201.
27. Становських З. Л. Рефлексивні компоненти професійного самовизначення старшокласників: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07 К., 2016. 271 с.
28. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.
29. Токарева Н. М. Теоретичний аналіз проблеми моделювання особистісних конструктів у парадигмі когнітивно-соціальної персонології. *Наука і освіта*. 2014. № 1. С. 55-60.
30. Шатілова О. С. Західні теорії кар'єрного розвитку. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. №4. С. 151-158.
31. Boniwell I. Balancing Time Perspective in Pursuit of Optimal Functioning. *Positive psychology in practice*. New Jersey : John Wiley & Sons, 2004. P. 165-178.
32. Zimbardo P. G. & Boyd J. N. Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1999. № 77. P. 1271-1288.